

УДК 373.091

ГАЛИНА РОЗЛУЦЬКА, доктор педагогічних наук, професор, кафедра загальної педагогіки та педагогіки вищої школи, ДВНЗ "Ужгородський національний університет", Україна
grozlutska@ukr.net

ORCID ID 0000-0001-9062-5466

МАР'ЯНА СОКОЛ, доктор педагогічних наук, доцент, професор, кафедра романо-германської філології, Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка, Україна
maryanasokol@ukr.net

ORCID ID 0000-0003-3876-026Xa

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ З УРАХУВАННЯМ ВЗАЄМОДІЇ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ

GALYNA ROZLUTSKA, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of General Pedagogy and higher education pedagogy, Uzhgorod National University, Ukraine

MARYANA SOKOL, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Romance-Germanic Philology, Ternopil National Pedagogical University of Volodymyr Hnatyuk, Ukraine

THE PECULIARITIES OF EDUCATIONAL ENVIRONMENT ORGANIZATION WITH REGARD TO THE INTERACTION OF SOCIAL INSTITUTIONS OF EDUCATION

Стаття присвячена проблемі організації освітнього середовища в системі початкової освіти із залученням різних соціальних інститутів, виявленню можливостей використання потенціалу різних соціальних інститутів для покращення якості освіти. Організаційними характеристиками освітнього середовища початкової освіти є невизначеність, інтегративність, децентрованість, культуровідповідність, креативність. На основі вивчення та аналізу праць українських науковців констатовано, що освітнє середовище визначає соціокультурний розвиток особистості, рівень вихованості та освіченість. Зазначено, що традиційною для сучасної української початкової школи є взаємодія із сім'єю та церквою.

Ключові слова: початкова освіта, освітнє середовище, взаємодія, соціальні інститути.

The article is concerned with the problem of primary education educational space organization, identification of opportunities to use the

potential of different social institutions with the aim to improve the quality of education.

Organizational characteristics of the primary education environment are uncertain, integrative, decentralized, culturally appropriate, and creative. Based on the study and analysis of the works of Ukrainian scientists, it is ascertained that the educational environment determines the sociocultural development of the individual, the level of education and education. It is noted that the traditional Ukrainian elementary school is the interaction with the family and the church.

Key words: elementary education, educational environment, interaction, social institutions.

Мета: з'ясувати особливості організації полікультурного освітнього середовища в системі початкової освіти із залученням різних соціальних інститутів.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Перехід до партнерської педагогіки вимагає концентрації уваги на проблемах взаємодії в освіті. Актуалізується вивчення усіх організаційно-функціональних аспектів освітнього середовища початкової осві-

ти. Політика України щодо участі соціальних інститутів у задоволенні освітніх потреб здобувачів початкової освіти відображена в ряді нормативних документів. Зокрема, ідея наблизити навчання і виховання кожної дитини до її сутності та конкретних реалій життя, майбутньої життєвої траєкторії наскрізно закладена у змісті законів "Про освіту" (2017) "Про повну загальну середню освіту" (2020), Національній доктрині розвитку освіти України в XXI ст. (2002), Національній стратегії розвитку освіти України на період до 2021 року (2013), Державних стандартах загальної початкової освіти (2011), Концепції "Нова школа. Простір освітніх можливостей" (2016) та інших. Відповідно взаємодію соціальних інститутів у галузі освіти можна розглядати як один з важливих напрямів сучасних педагогічних досліджень.

Аналіз досліджень і публікацій.

Проблемі творення сучасного освітнього середовища початкової освіти присвячено цілий спектр сучасних наукових праць. У рамках нашого пошуку забезпечують адекватне уявлення про соціально-педагогічні засади цілісності освітнього середовища дос-

лідження Р. Малиношевського (*Малиношевський, 2011*). Роботи С. Смолюк (*Смолюк, 2017*) окреслюють організаційно-педагогічні умови для ефективного моделювання в сучасній початковій школі. Вагомим є обґрунтування доцільності реалізації у наукових розвідках О. Смолінською нових методологічних підходів, які вможливають вивчення як організаційних, так і змістових характеристик освітнього простору (*Смолінська, 2015*).

Окрему групу джерел становлять праці І. Андрушук (*Андрушук, 2013*), Л. Велитченко (*Велитченко, 2006*), О. Матвієнко (*Матвієнко, 2010*), у яких взаємодія розглядається як системне явище в освітньому процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Окреслення наукового апарату нашого дослідження вимагає конкретизації основних термінів. Ми вживаємо поняття освіта, освітній процес у їх сучасному розумінні, що включає єдність навчання, виховання і розвитку (*Rozlutska, URL: http://ijaep.com/Journal/vol.9.4.pdf*). Виховний процес розглядаємо як невід'ємну складову усього освітнього процесу. Ключовим для нашого дослідження є розуміння детермінованості взаємодії усіх учасників освітнього процесу у формуванні освітнього середовища на засадах взаємної поваги та діалогу. Орієнтація здійснюється на загальнолюдські цінності, зокрема, морально-етичні (гідність, чесність, справедливність, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей), соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність) (*Концепція, 2016, с. 21–22*).

Вважаємо за необхідне навести стислу ретроспективу поняття освітнє середовище. В історичних дослідженнях термін середовище пов'язують з філософськими трактатами середини XIX ст. за авторством І. Тена. Як педагогічне поняття середовище введено в обіг радянським педагогом А. Макаренком, котрий наполягав на домінуванні виховного впливу середовища на виховання та формування його ціннісних позицій. Ефективність впливу взаємодії шкільного та суспільного середовища відзначав С. Шацький, водночас з неформальними контактами школи із сім'ями, мікрорайоном, громадськістю.

У вимірі сучасної науки існують

різноманітні підходи до розуміння поняття освітнього середовища, що доводить комплексність та багатоаспектність його визначення. Наш науковий інтерес викликають дослідження освітнього середовища з позицій середовищного, соціокультурологічного, особистісно діяльнісного, системного підходів до розвитку особистості молодшого школяра, його виховання і навчання. Тому тлумачення освітнього середовища дослідницею С. Смолюк як інтегративного поняття, що синтезує низку психолого-педагогічних, матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних, дидактичних, еколого-естетичних та ін. чинників, унаслідок взаємодії яких забезпечується ефективна соціалізація та розвиток особистісних цінностей учня в навчально-виховному процесі початкової школи, найбільше віддзеркалює наше бачення у межах означеної проблеми. Організаційно-педагогічні умови формування освітнього середовища початкової школи представлено як можливості та обставини освітнього процесу, які сприяють ефективному досягненню мети, забезпечують соціалізацію і розвиток творчих здібностей учнів початкових класів, підвищують їхній адаптаційний потенціал. Дослідницею виявлено, що організація та управління освітнім процесом у системі початкової освіти здійснюється у єдності філософських категорій загального, особливого та індивідуального, де загальне полягає у здобутті системи компетентностей, особливе враховує регіональну специфіку та індивідуально-психологічні особливості учнів початкових класів. Ціннісною на наш погляд є думка про врахування в організації освітнього середовища початкової освіти його типової своєрідності та багатогранності (навчальне, позаурочне; а також похідних навчальних середовищ: інформаційне, дидактичне комп'ютерне (комп'ютерно-орієнтоване), медійне, навчальне здоров'язбережувальне, дослідницьке, інноваційне, креативне та ін. (*Смолюк, 2017, с. 138–148*).

Ураховуючи нові методологічні підходи до організаційних і змістових характеристик освітнього простору, запропоновані О. Смолінською (*Смолінська, 2015, с. 24*), вважаємо за доцільне врахувати при з'ясуванні організаційних характеристик освітнього простору принцип культуровідповідності. Прямою його дією є формування культурно-освітніх просторів конкретних освітніх закладів, педагогічної

освіти загалом. Організаційна дія принципу культуровідповідності - визначальною у становленні інноваційності як однієї з функцій життєзабезпечення в культурно-освітньому просторі педагогічного університету.

У контексті нашого вивчення науковий інтерес сфокусовано на взаємодії в освітньому середовищі початкової освіти. Попередньо проведений нами аналіз змісту терміна взаємодія у різних галузях наукових знань відкриває потенційні можливості для використання міждисциплінарних методологічних підходів для його тлумачення у концепті педагогіки партнерства (*Розлуцька, 2019, с. 15*).

Психологи розглядають взаємодію в освіті як системне і континуальне явище з реципрокним зв'язком причини і наслідку у процесах розвитку, навчання і виховання. Взаємодія відображена у статусно-рольових взаєминах у суспільстві, що регламентуються нормативними документами, відображаються у традиціях, практиці освітнього закладу, професійній майстерності педагога тощо (*Велитченко, 2006, с. 12*).

Цікавою вважаємо позицію І. Андрушук про те, що сутнісно взаємодія є прямий або непрямий вплив суб'єктів освітнього процесу один на одного, що породжує їх взаємний зв'язок. При цьому найважливішою характеристикою особистісної сторони педагогічної взаємодії є можливість впливати один на одного і виробляти реальні перетворення не тільки в пізнавальній, емоційно-вольовій, але й особистісній сферах (*Андрушук, 2013, с. 17*).

Дослідження О. Матвієнко свідчать, що на сучасному етапі взаємодію в освіті варто розглядати як детерміновану освітню ситуацію, опосередковану соціально-психологічними процесами, як і зв'язок учасників освітнього процесу, що веде до кількісних і/або якісних змін якостей і станів цих учасників. Важливо, що однобічний вплив змінюється на спільну діяльність, яка характеризується рівнем взаємин, взаємоприйняття, підтримки, довіри (*Матвієнко, 2010, с. 15*).

Розглядати педагогічну взаємодію як соціальну й освітню систему, яка базується на досвіді соціальної, соціально-психологічної, міжособистісної взаємодії та відповідних їм механізмах соціалізації, інтеграції, ідентифікації, пропонує Л. Велитченко (*Велитченко, 2006, с. 13–15*). На його

думку, головними інструментами освітнього процесу виступають "особистість" і "діяльність". Психолог доводить, що взаємодія в освіті ґрунтується на процесах соціальної перцепції, розумінні й інтерпретації результатів у взаєминах та їх трансформації у контексті свідомості, особистості, діяльності.

Молодший шкільний вік завершує період дитинства, характеризується високими темпами вікової динаміки розвитку когнітивно-ціннісних структур, податливістю до розвивально-виховних впливів, що дозволяє формувати і спрямовувати виховні стратегії у соціально бажане русло. Саме в початковій школі надзвичайно важливо створити морально-психологічний комфорт, ситуації, за яких учень відчуває радість від результатів навчання, виявляє позитивні емоції від процесу пізнання, власне ставлення до явищ реальної дійсності на основі формування "Я-соціального".

Сьогодні українське суспільство характеризується розростанням та ускладненням системи соціальних інститутів. Вихідною точкою процесу формування інституту виступають потреби людини, соціальної групи, суспільства загалом. Соціальні інститути виникають у процесі поділу діяльності людей та встановлення системи соціальних зв'язків. Водночас вони самі сприяють відтворенню такої системи, сприяють стійкості й певності функціонуванню спільнот, інтегрують їх, надають їх взаємодії цілісного змісту.

Зазвичай, соціальний інститут розглядають як стійкий комплекс формальних і неформальних правил, принципів, норм, настанов, що регулюють різні сфери людської діяльності й організують їх у систему ролей і статусів, що утворюють соціальну систему. Неодноразовий, повторюваний зв'язок, який став ціннісно важливим, отримав назву соціальної взаємодії. Регулювання соціальних зв'язків, у процесі якого забезпечується їх ефективність, стає організуючим початком соціального життя.

У джерельній базі соціології представлено класифікації соціальних інститутів за різними критеріями. У межах нашого наукового пошуку інтерес викликає поділ за сферами життя, а саме: економічні, політичні, освітні, релігійні, сімейні, громадські, медичні тощо. Відомі формальні та неформальні соціальні інститути, які регламентуються на рівні громадської думки, суспільних традицій тощо, серед

яких виділяють: нормативно-санкціонуючі; церемоніально-символічні; нормативно-орієнтовані; ситуаційно-конвенціональні.

Ознакою демократичної держави є громадські інститути, представлені в різноманітних формах. Найпоширеніші з них в Україні - об'єднання, рухи, організації, спілки, товариства тощо. Громадські інститути за своїм призначенням покликані забезпечувати консолідацію держави, суспільства та соціальних груп, а їх соціальне призначення полягає, насамперед, у тому, що вони допомагають людям у розв'язанні проблем повсякденного життя, відкривають широкі можливості для виявлення громадської ініціативи, здійснення функцій самоврядування.

Підґрунтя для організації освітнього середовища початкової школи з урахуванням регіональних особливостей, які сприяють ефективному досягненню мети, забезпечують соціалізацію і розвиток творчих здібностей учнів початкових класів, створює класифікація соціальних інститутів у межах адміністративно-територіальної одиниці. Традиційно регіональний пейзаж соціальних інститутів представлено освітніми, медичними, закладами культури та релігії, бібліотеками, музеями, громадськими організаціями, адміністративно-виконавчими органами та бізнесовими структурами. Очевидно, що такий перелік є умовним і визначається специфікою кожного регіону.

Традиційно основою суспільства, першим соціальним інститутом багачиться сім'я або родина. На сучасному етапі в Україні підвищились вимоги до її відповідальності за виховання дитини, розширилися соціальні функції, сформувалися нові ціннісні орієнтири сімейного виховання. У контексті організації освітнього середовища родина розглядається як простір спільного буття учнів, батьків та вчителів. Під взаємодією освіти із соціальним інститутом сім'ї у початковій школі слугує освітній процес, який ґрунтується на взаємоузгоджених, взаємопрямованих діях його учасників задля якісної початкової освіти.

Сім'я як соціальне явище створює передумови для формування тісних зв'язків з іншими соціальними інститутами. Як показує практика, нині більшість учителів намагається налагоджувати контакти з родинами учнів. Популярними сьогодні є інтерактивні форми такої взаємодії: майстер-класи, тренінги, ділові ігри, батьківські

ринги, акваріум, діалог, синтез думок, консультативні або дослідницькі конференції тощо. Здебільшого основною метою є забезпечення батьків інформацією з питань розвитку дитини та створення сприятливих умов для її навчання. Зацікавлення викликають інноваційні інструменти, наприклад, спеціальні книги для батьків (електронні), відеофільми, компакт-диски тощо. У зарубіжному досвіді початкової освіти набули масового поширення волонтерська діяльність, тьюторська робота батьків, учительсько-батьківські асоціації, залучення батьків до управління освітою.

Отже, можна підсумувати, що соціальний інститут сім'ї сьогодні активно долучається до організації освітнього середовища початкової освіти, створюючи можливості інтеграції дітей молодшого шкільного віку в суспільство.

Цінні зразки культури забезпечує взаємодія із соціальним інститутом закладами релігії. Гомогенними етноконфесійними спільнотами на території України вважаються християнські церкви східного та західного обрядів, історія розвитку яких засвідчує безпосередню участь в освітніх процесах. Сьогодні у країні склалась ситуація, коли новостворені територіальні громади не завжди можуть мати на своїй території заклади медицини чи культури, але церковні общини функціонують у переважній більшості населених пунктів.

Можна з упевненістю стверджувати, що початкова освіта активно взаємодіє з релігією для проведення позакласної роботи, в організації свят, які відповідають церковному календарю (Різдво, Великдень, день Матері, день святого Миколая тощо). Відповідні заходи відбуваються за участі духовенства і супроводжуються повідомленнями про історію свята та врученням подарунків. У межах нашого дискурсу пріоритетним є соціокультурний підхід, в основі якого "діалог культур", який полягає у гармонізації культурних та соціальних відмінностей, спрямованості на формування здатності адекватно інтерпретувати явища та процеси в умовах міжрелігійного розмаїття, уміння послуговатися цими орієнтирами для взаємодії під час вирішення спільних завдань. Значимо, що прогресивний інструментарій взаємодії реалізується духовенством греко-католицької та католицької конфесій. Сьогодні практикуються такі форми, як театралізо-

вані вистави, виставки, місії, вишколи, таборування, хори, благодійні акції, спортивні, розважальні заходи, екскурсії, походи тощо.

Зазначимо, що деяке пожвавлення спостерігається у взаємодії освіти з медициною, яке обмежується рамками санітарно-гігієнічної культури. Аналіз взаємодії політичних, громадських або бізнесових інститутів зводиться до організації освітнього простору в електоральному вимірі. Відтак єдиною формою залишається спонсорство.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Освітнє середовище початкової освіти як інтегративне явище характеризується невизначеністю, інтегративністю, децентрованістю, культуровідповідністю, креативністю тощо. Багатомірності освітнього середовища початкової освіти притаманні певні функції, зокрема інформаційні, соціалізуючі, дидактичні, виховні, медійні, здоров'язбережувальні, дослідницькі, інноваційні та ін., які визначають результативність освітнього процесу. Усе це вможливує використання потенціалу різних соціальних інститутів (сім'ї, медицини, музеїв, бібліотек, громади, бізнесу) задля якісної освіти.

Перспективними напрями подальшого дослідження вважаємо вивчення використання ресурсів соціальних інститутів для організації освітнього середовища в європейських країнах.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Андрощук, І. В. (2013). Взаємодія як педагогічна категорія. *Педагогічний дискурс*, 14, 15–19.

Буздуган, О. А. (2013). Підготовка майбутніх учителів початкових класів до педагогічної взаємодії з батьками учнів. (Дис. канд. пед. наук). Одеса.

Концепція реформування загальної середньої освіти "Нова українська школа" на період до 2029 року (2016). Взято з <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna>

Малиношевський, Р. В. (2011). Соціально-педагогічні засади формування цілісного виховного середовища дитини у педагогічній спадщині В. Сухомлинського. (Автореф. дис. ... канд. пед. наук). Київ.

Матвієнко, О. В. (2010). Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів до педагогічної взаємодії у навчально-виховному середовищі. (Дис. ... док. пед. наук). Націо-

нальний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ.

Розлуцька, Г. М. (2019). Взаємодія з батьками учнів у реалізації педагогіки партнерства у розрізі концепції "Нова українська школа". *Збірник наук. праць*, 10, 157–162.

Смолінська, О. Є. (2015). Теоретико-методологічні засади організації культурно-освітнього простору педагогічних університетів України. (Дис. ... док. пед. наук). Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Смолюк, С. В. (2015). Організаційно-педагогічні умови становлення розвивального освітнього середовища в системі початкової освіти України (кінець XX – початок XXI ст.). (Дис. ... канд. пед. наук). Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк.

Rozlutska, G. The System of Pedagogical Concepts in Globalization Conditions / Sokol M., Tsaryk O., Hupka-Makogin N., Horenko I. *International Journal of Applied Exercise Physiology*, 9 (4), 43–52. Retrieved from <http://ijaep.com/Journal/vol.9.4.pdf>

REFERENCES

Androschuk, I. V. (2013). Vzaiemodiia yak pedahohichna katehoriia. *Pedahohichnyi dyskurs*, 14, 15–19. [The interaction as a pedagogical category] (In Ukrainian).

Velytchenko, L. K. (2006). Psykholohichni osnovy pedahohichnoi vzaiemodii. (Avtoref. dys. ... dok. psyk. nauk). Kyiv : Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova, 44. [The psychological foundations of pedagogical interaction]. (In Ukrainian).

Kontseptsiiia reformuvannia zahalnoi serednoi osvity "Nova ukrainska shkola" na period do 2029 roku (2016). Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna> [The concept of general secondary education "New Ukrainian School" reformation for the period up to 2029.]. (In Ukrainian).

Malynoshevskiy, R. V. (2011). Sotsialno-pedahohichni zasady formuvannia tsilisnoho vykhovnoho seredovyscha dytyny u pedahohichnii spadshchyni V. Sukhomlynskoho : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.05. / Kyiv: Instytut problem vykhovannia NAPN Ukrainy. 20. [Socio-

pedagogical principles of the integral educational environment formation of the child in V. Sukhomlinsky's pedagogical heritage.]. (In Ukrainian).

Matviienko, O. V. (2010). Teoretyko-metodychni zasady pidhotovky maibutnikh uchyteliv do pedahohichnoi vzaiemodii u navchalno-vykhovnomu seredovyschi. (Dys. ... dok. ped. nauk). Kyiv : Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova. [The theoretical and methodological bases of preparation of future teachers for pedagogical interaction in educational and upbringing environment] (In Ukrainian).

Rozlutska, H. M. (2019). Vzaiemodiia z batkami uchniv u realizatsii pedahohiky partnerstva u rozrizi kontseptsii "Nova ukrainska shkola". *Zbirnyk nauk. prats DVNZ "UzhNU"*, 10, 157–162. [The interaction of parents and students in the implementation of partnership pedagogy in the context of the concept of "New Ukrainian School"] (In Ukrainian).

Smolinska, O. Ye. (2015). Teoretyko-metodolohichni zasady orhanizatsii kulturno-osvitnoho prostoru pedahohichnykh universytetiv Ukrainy. (Dys ... dok. ped. nauk). Drohobych : Drohobyskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Ivana Franka. [The theoretical and methodological foundations of organization of cultural and educational space of pedagogical universities of Ukraine] (In Ukrainian).

Smoliuk, S. V. (2015). Orhanizatsiino-pedahohichni umovy stanovlennia rozvyvalnoho osvitnoho seredovyscha v systemi pochatkovoї osvity ukrainy (kinets KhKh - pochatok KhKhI st.). (Dys. ... kand. ped. nauk). Lutsk : Skhidnoevropeiskiy natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. {Organizational and pedagogical conditions of educational environment developmental in the system of Ukraine's primary education (the end of XX – beginning of XXI century)} (In Ukrainian).

Rozlutska G. The System of Pedagogical Concepts in Globalization Conditions / Sokol M., Tsaryk O., Hupka-Makogin N., Horenko I. *International Journal of Applied Exercise Physiology*, 9 (4), 43–52. Retrieved from <http://ijaep.com/Journal/vol.9.4.pdf> (In English).

Стаття надійшла 16.03.2020 р.